

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.2.36>

ВІДРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ ЯК ЗАСАДА ПРАВОВОГО РЕФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Альона Шевцова

аспірантка кафедри загальноправових дисциплін

Університету «КРОК» (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-9018-4656

Анотація. У статті висвітлено проблему значимості національної правової традиції для реформування правової сфери сучасної України. Реформування відбувається дуже поверхово, зводяться до чисто зовнішніх змін або інституційних, або ж законодавчих, але не торкається глибинних стереотипів та кодів мислення правників. Тобто необхідна інтелектуально-мисленнєва еволюція, без якої якісні зміни в правовій сфері навряд чи можливі.

Серед інших чинників таких якісних змін – відродження і використання української правової традиції, тих усталених сенсів та смислів, ідей, цінностей, принципів, які напрацьовані нашим народом, і є стрижнем його правового життя. Нині так важливо відродити і використати те, що робить нас унікальним народом і є функціональним, незважаючи на час.

Гуманізм природно-правової традиції виразно проявляється через ствердження нею ідеї невідчужуваних природних прав людини. Нині наша держава має визнати природні права людини і сприймати їх як реально діючий закон, який нікому не дано порушувати. Природно-правова парадигма в праві стверджує ідею єдності, співвідносності природного та соціокультурного, істотності, важливості природних, органічних регуляторів суспільних відносин. Загалом сучасним українцям необхідно відродити ті правові смисли, які втілюють нашу національну правову ідентичність, особливе і загальнолюдське, використати їх для успішного правового реформування.

Ключові слова: правова традиція, принципи права, загальнолюдські цінності, правова реформа, правові смисли, природно-правова парадигма, стандарти прав людини, правова ідентичність, легістська парадигма.

REVIVAL AND DEVELOPMENT OF NATIONAL LEGAL TRADITION AS THE BASIS OF LEGAL REFORM OF MODERN UKRAINE

Aliona Shevtsova

Postgraduate Student at the Department of General Law Disciplines

“KROK” University (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-9018-4656

Abstract. The article highlights the problem of the importance of the national legal tradition for reforming the legal sphere of modern Ukraine. Reformation is very superficial, reduced to purely external changes, either institutional or legislative, but it does not touch on the deep stereotypes and codes of thinking of lawyers. That is, an intellectual-mental evolution is required, without which qualitative changes in the legal field are hardly possible.

Among other factors of such qualitative changes are the revival and use of the Ukrainian legal tradition, those established meanings and meanings, ideas, values, principles that have been developed by our people and are the core of its legal life. It is so important now to revive and use what makes us unique and functional, despite the time.

The humanism of the natural-law tradition is clearly manifested in its assertion of the idea of inalienable natural human rights. Today, our state must recognize natural human rights and accept them as a valid law that has not been violated. The natural-law paradigm in law affirms the idea of unity, correlation of natural and socio-cultural, materiality, importance of natural, organic regulators of social relations. In general, modern Ukrainians need to revive, the legal meanings that embody our national legal identity, special and universal, and use them for successful legal reform.

Key words: legal tradition, principles of law, human values, legal reform, legal meanings, natural-law paradigm, human rights standards, legal identity, legalistic paradigm.

ODRODZENIE I ROZWÓJ NARODOWEJ TRADYCJI PRAWNEJ JAKO PODSTAWA REFORMY PRAWNEJ WSPÓŁCZESNEJ UKRAINY

Alona Shevtsova

aspirantka Katedry Dyscyplin Ogólnych

Uczelni „Uniwersytet Ekonomii i Prawa „KROK” (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0001-9018-4656

Adnotacja. W artykule podkreślono problem znaczenia narodowej tradycji prawnej dla reformowania sfery prawnej współczesnej Ukrainy. Reformowanie odbywa się bardzo powierzchownie, sprowadzając się do zmian zewnętrznych, instytucjonalnych lub legislacyjnych, ale nie dotyka głębokich stereotypów i kodów myślenia prawników. Oznacza to, że konieczna jest ewolucja intelektualno-myślowa, bez której zmiany jakościowe w sferze prawnej są prawie niemożliwe.

Wśród innych czynników takich zmian jakościowych – odrodzenie i wykorzystanie ukraińskiej tradycji prawnej, tych ugruntowanych znaczeń i zmysłów, idei, wartości, zasad, które zostały opracowane przez nasz naród, i jest podstawą jego życia prawnego. Teraz tak ważne jest, aby ożywić i wykorzystać to, co czyni nas wyjątkowym ludem i jest funkcjonalne bez względu na czas.

Humanizm tradycji przyrodniczo-prawnej przejawia się wyraźnie poprzez potwierdzenie przez nią idei niezwykłych naturalnych praw człowieka. Teraz nasze państwo musi uznać naturalne prawa człowieka i postrzegać je jako faktycznie obowiązujące prawo, którego nikomu nie wolno łamać. Paradygmat przyrodniczo-prawny w prawie potwierdza idee jedności, korelacji naturalnego i społeczno-kulturowego, istotności, znaczenia naturalnych, organicznych regulatorów stosunków społecznych. Ogólnie rzecz biorąc, współcześni Ukraińcy muszą ożywić te prawne znaczenia, które ucieleśniają naszą narodową tożsamość prawną, szczególnie i powszechną ludzką, aby wykorzystać je do pomyślanej reformy prawnej.

Słowa kluczowe: tradycja prawna, zasady prawa, wartości ogólnoludzkie, reforma prawna, znaczenia prawne, paradygmat naturalny, standardy praw człowieka, tożsamość prawna, paradygmat legistyczny.

Вступ. Сучасна Україна має велику потребу в реформуванні правової сфери. Чи не найбільшою проблемою в цьому плані є те, що реформування відбувається дуже поверхово, воно зводиться до чисто зовнішніх змін або інституційних, або ж законодавчих, але не зачіпає глибинні стереотипи та коди мислення юристів. Тобто необхідна інтелектуально-мисленнєва еволюція, без якої якісні зміни в правовій сфері навряд чи можливі. Необхідні нові знання, нові ідеї, нові поняття та категорії, нова якість мислення.

Серед інших чинників таких якісних змін – відродження і використання української правової традиції, тих усталених сенсів та смислів, ідей, цінностей, принципів, які напрацьовані нашим народом і є стрижнем його правового життя. Наша традиція зазнавала руйнації, тому нині так важливо відродити і використати те, що робить нас унікальним народом і є функціональним, незважаючи на час.

Низку аспектів, що стосуються проблеми правової традиції, розроблено такими українськими науковцями, як В. Братасюк (Bratasyuk, 2005), Д. Вовк (Vovk, 2012), В. Дудченко (Dudchenko, 2006), Ю. Оборотов (Oborotov, 2001), Ю. Лобода (Loboda, 2009), О. Харитонова (Kharytonova, 2002), С. Шевчук (Shevchuk, 2010) та ін., а також такими зарубіжними авторами, як Дж. Берман (Berman, 1998), Е. Гобсбаум (Hobsbauma, 2010), Х.П. Гленн (Glenn, 2005), Е. Макінтайр (Macintayr, 2002), Т. Рейнджер (Reyndzher, 2010), К. Чистов (Chistov, 2005) та ін. Зокрема, ці автори підкреслюють, що правова традиція характеризує специфічність ідеального і матеріального буття права, дає змогу проявити специфіку образу права, правової системи, динаміку правового нормотворення, особливості правового пізнання тощо. Правова традиція пов'язує минуле і майбутнє, зумовлює сучасне і майбутнє, стверджує усталене і впливає на зміни в правовій системі. У контексті нашого дослідження важливо наголосити на здатності традиції утримувати в собі усталений ментально-духовний вимір, завдяки чому і здійснюється зв'язок між минулим та сучасним, забезпечується тяглість та цілісність правового розвитку. На жаль, цей аспект нашої проблеми можна зарахувати до малодосліджених, тому нині необхідно посилити наукові розробки в цьому плані.

Мета дослідження – на підставі вивчення наукових джерел із цієї проблеми показати необхідність відродження та використання національної правової традиції в правовому реформуванні сучасної України.

Основна частина. Досліджуючи українську правову традицію, такі автори, як В. Братасюк (Bratasyuk, 2013), М. Братасюк (Bratasyuk, 2010), В. Градова (Hradova, 2013), П. Захарченко (Zakharchenko, 2019), Ю. Лобода (Loboda, 2009), Н. Павлусів (Pavlusiv, 2011), С. Павлов (Pavlov, 2007), Г. Попадинець (Popadynets', 2008), Х. Хвойницька (Khvoynyt'ska, 2013), О. Шевченко (Shevchenko, 2001) та ін., показали, що вона, втілюючи ментальні характеристики нації, зберігає найперше в собі те ціннісно-ментальне ядро, що є життєво важливим для народу, а також розкриває технологічний вимір ствердження, збереження та передачі майбутнім поколінням правового досвіду. Зазначені вище автори називають такі риси української правової традиції: розвиток права в руслі природно-правового підходу; визнання природного права як невідчужуваного від людини та народу; ствердження і захист таких загальнолюдських цінностей, як справедливість, людське життя, гідність, спільне благо тощо; плюралізм форм та джерел права; тісний взаємозв'язок права та моралі, розвиток ідеї верховенства права і поступова трансформація її в мегапринцип верховенства права тощо. Ці та інші риси національної правової традиції можуть бути значимими для нашого сьогодення.

Зокрема, нині, як нам видається, важливо звернутися до природно-правової парадигми, яка має доволі давні і міцні корені в нашій правовій традиції. Особливо це важливо для нашої правової ідентифікації, а також в руслі євроінтеграційних прагнень України. Природно-правова парадигма втілює низку важливих моментів, якими не можна нехтувати, оскільки вони наповнені гуманістичним змістом.

Центральною категорією природно-правової парадигми є категорія природного права, під яким розуміється низка принципів загальнообов'язкового порядку, які існують незалежно від державної влади, відображають фундаментальні зв'язки людського буття і є первинними стосовно усіляких людських установлень, в т.ч. позитивного права (Nersesyants, 1998). Це дуже важлива ідея, вона спрямована на захист людини від агресії держави та її законів, оскільки акцентує на похідному, вторинному характері позитивного права і первинності та визначальності природного (Bratasyuk, 2010). Серед принципів природного права – принцип справедливості; принцип поваги до людської гідності, принцип людини, її честі, гідності, природних прав як найвищої цінності, принцип рівної міри свободи, принцип добра, принцип добросовісності, принцип поваги до приватної власності, принцип розумності, принцип поваги до приватного життя тощо.

Нескладно помітити, що кожен із цих принципів стверджує, закріплює і захищає дуже важливі для людського буття цінності. І хоча А. Турен зазначає, що історичність постає насамперед як сукупність інструментів та культурних орієнтацій, напр., міфів, віри, ідей, концептів тощо, за допомогою яких сформувалися

форми соціальної практики, в тому числі право (Turen, 2003), на наш погляд, ціннісний вимір у плані історичності займає чи не найважливіше місце, оскільки всі інструменти та культурні орієнтації, про які згадує автор, якраз і необхідні для того, що ствердити і захистити найбільш значимі для соціуму цінності. Серед тих цінностей, які водночас становлять смисли права, – людина, її життя, людська гідність та честь, справедливість, індивідуальна свобода, добро, рівність, приватність, спільне благо, розумність, добросовісність тощо. Саме ці цінності належать до базових, фундаментальних цінностей людського буття, оскільки поза ними повноцінні людські відносини неможливі. Поза ними неможливе становлення та розвиток людської особистості. Зневага до цих цінностей, руйнація їх неминуче спричиняє дисбаланс суспільних відносин, деперсоналізацію людської особистості, а то й фізичне знищення її, глибинну корозію людського буття (Pavlov, 2007; Pateu-Bratasyuk, 2010). Тому право як форма буття загальнолюдських цінностей є невід’ємним від людини, тому захист його має бути реальним обов’язком кожного суб’єкта права (Nisbet, 2011).

Українська правова традиція від княжої України до поч. ХХ ст. спиралася на потужну природно-правову парадигму, основою якої є названі вище цінності (Pavlusiv, 2011; Popadynets', 2008; Khvoynuts'k, 2013). На противагу легістській парадигмі, яка фрагментарно була присутня в українському правовому розвитку, особливо в часи колоніальної залежності України, ці цінності та принципи, що їх закріплюють, завжди були спрямовані на захист людини та її прав від будь-якої агресії проти неї, що і розкриває їхню глибоко гуманістичну сутність. Особливо руйнівним для українського права був період радянського тоталітаризму, коли в правовій сфері домінувала законницька доктрина, яка винищила над українцями, їхнім життям, честю та гідністю «букву закону», що втілювала волю влади. Ця доктрина і нині в пострадянській Україні широко використовується, зокрема в нормотворчості та правозастосуванні (Hradova, 2013; Pateu-Bratasyuk, 2010). Повернення до юснатуралізму, тих цінностей, які він стверджує та захищає, може стати дієвим чинником нашого правового розвитку, напрямом його гуманізації (Hradova, 2013; Pateu - Bratasyuk, 2010). У теоретичному плані це повернення розпочалося. Нині є чимало напрацювань українських правників, що ґрунтуються на природно-правовій парадигмі. Загальнолюдські принципи права закріплено в чинних Конституції України, ЦКУ, ККУ, процесуальних кодексах тощо. Проте поточне законодавство, підзаконні нормативно-правові акти дуже часто змістовно заперечують права людини, не відповідають загальнолюдським принципам права, чим зумовлюють значною мірою тотальне порушення прав людини в нинішній Україні. Звісно, ця ситуація дуже підсилюється свавільним, тобто, не заснованим на принципах права, правозастосуванням.

Саме в контексті природно-правової традиції українці багато століть формували і розвивали ідею верховенства права, що трансформувалася в конституційний принцип (ст. 8 ч. 1 чинної Конституції України) (Hradova, 2013). Ця ідея стверджувалася і розвивалася у правовій культурі українців у різних формах та проявах: вона звучала у вимозі справедливого суду, справедливої влади, справедливих законів, у вимозі поваги до людини, її життя, честі та гідності, вона фокусувалася у правових звичаях та традиціях, розвивалася в Конституціях П. Орлика та Г. Андрузького, Конституції УНР від 29 квітня 1918 року, її розвивали у своїх творах видатні українські науковці тощо (Zakharchenko, 2019; Shevchenko, Vovk, Kapelyushnyy, 2001). Ця ідея, що стала мегапринципом, має стати в нинішній Україні реальним методом правового розвитку, зокрема реалізації та захисту прав людини. Це складна проблема, вона має комплексний характер, реалізовується важко, але альтернативи в Україні, схоже, немає.

Гуманізм природно-правової традиції виразно проявляється через ствердження нею ідеї невідчужуваності природних прав людини. Це важливий момент у контексті нашого дослідження, оскільки дуже вже тривалий час у результаті домінування законницької доктрини, українці мали «надані» державою права, які держава могла будь-коли обмежити як завгодно, а то й зовсім відібрати (Bratasyuk, 2005; Zakharchenko, 2019; Shevchenko, Vovk O.Y., Kapelyushnyy, 2001). Нині наша держава має визнати природні права людини і сприймати їх як закон, що реально діє і який нікому не дано порушувати. На жаль, у чинній Конституції це положення не прописано. Опосередковано це ніби має прочитуватися у ст. 3 Конституції України, проте таке прочитання представниками влади здійснюється не так часто. Ситуація з порушенням прав людини в нинішній Україні доволі тривожна, її треба негайно змінювати на користь людей.

«Правова культура і правові традиції, що «супроводжують» культуру, у першу чергу, відображають дію, «практику» правового регулятора, його генезу і життя як прояви людської активності, форми людських відносин», – слушно підкреслює Д. Вовк (Vovk, 2012: 9). У тім-то й справа, що нинішня практика застосування права має перестати бути репресивною, вона має ґрунтуватися на тих цінностях та принципах, які стверджували і шанували український народ, які виражали і продовжують виражати гуманістичний дух права.

Р. Нісбет слушно наголошує, що віра у цінність минулого – це складник ідеї прогресу (Nisbet, 2011: 475). Це важлива ідея для сучасних українців, які з огляду на руйнацію історичної пам’яті в радянську епоху не особливо довіряють минулому. Відроджувати національну пам’ять, зокрема в правовому плані, нині на часі. Загалом природно-правова парадигма довела свою гуманістичну спрямованість в європейському правовому просторі – західні європейці відродили свою природно-правову традицію, витіснену і перервану на добре століття легізмом, у середині ХХ ст., після Другої світової війни. Нині ЄСПЛ ґрунтується на природно-правовій парадигмі, діяльність ЄСПЛ теж ґрунтована на ній. В її дусі виписано Статут ЄС та інші міжнародні правові акти.

Науковці правильно зазначають, що правова традиція «може виражати у праві не лише зв’язки по лінії «сучасне – минуле», але і по лінії «сучасне – минуле – сучасне», коли специфіка існування правових явищ (наприклад, норм права) зумовлена впливом елементів сучасності, що своєю чергою спираються на розуміння минулого» (Vovk, 2012: 13). Отже, треба розуміти минуле, спиратися на нього, на те минуле,

що виявляє свою життєздатність, що втілює позитив для народу, для нинішнього і майбутнього. Ми підтримуємо позицію, згідно з якою традиція зумовлює відчуття історії (Elliot, 1987: 170), виражає зв'язок із минулим, відчутим і інтерпретованим певним суб'єктом сучасності (Vovk, 2012:12)..

Природно-правова парадигма в праві стверджує ідею єдності, співвідносності природного та соціокультурного, істотності, важливості природних, органічних регуляторів суспільних відносин, тих регуляторів, що виростають із гущі живих взаємодій, взаємовідносин, формуються людьми, спільнотами, громадами. В українській правовій традиції завжди важливе місце займали правові звичаї, традиції, договірне право (Zakharchenko, 2019; Hrushevs'kyu, 1994; Pavlusiv, 2011), і далеко не настільки прихильно українці ставилися до позитивного права, тим паче, що воно було віками чужим, оскільки українці, втративши державність, потрапили в орбіту впливу чужого законодавства. Нині можна зрозуміти український нігілізм стосовно навіть правових законів. Проте цю негативну рису нинішнього українства можна подолати, використавши прихильність українців до надбань природно-правової традиції, витоки якої в природі самої людини, в усій повноті її буття.

Ми підтримуємо позицію стосовно того, що правові ж традиції можуть бути змінюваними, здатними до модифікації і розвитку через поєднання та взаємодію з інноваціями (Turen, 2003; Elliot, 1987). Формування новітньої української національної правової системи, здатної забезпечувати якісний прогресивний правовий поступ нашої країни, неможливий без такого поєднання багатовікового правового досвіду, напрацьованого нашим народом, тих надбань, які ідентифікують його як унікального суб'єкта загальнолюдського правового процесу та тих новацій, які неминуче супроводжують правовий розвиток, засвідчуючи динамізм самого життя загалом і правового зокрема.

«Народ – це не просто політична спільнота. Це спільнота смислова, це люди, об'єднані спільними життєвими смислами, це суб'єкт творення спільного для всіх представників життєвого світу (Nesterenko, 1995). Держава, громада, нація тощо – це найперше єдність смислова, це спільнота, об'єднана спільними відповідями на запити буття, тобто смислами. Нам, українцям, необхідно ставати повноцінною правовою спільнотою, яка є складовою частиною нашої національної ідентичності. Як акцентують наукові джерела, спільнотна ідентифікація це необхідний перетин ліній руху від унікальних смислів до універсальних, загальнолюдських цінностей (Nesterenko, 1995). Прилучення до правової спільноти вимагає оживлення не лише і не просто історичної пам'яті, а здатності пізнати і привласнити низку правових смислів, формування пам'яті смислової, засвоєння правового смислового ланцюга, з допомогою якого і особливе, і загальнолюдське засвоюються і перетинаються не лише на рівні мислення, але й душі. Це особливо актуально у зв'язку з необхідністю формування «сучасного правового інтегративного мислення» (Bratasjuk, 2020), яке є турботливим, відповідальним за наслідки, передбачливим, здатним тримати зв'язок часів і поколінь, сприймаючи як цілісність світ права і світ як такий (Bratasjuk, 2020). Зрозуміло, що для цього треба чимало часу та інтелектуальних зусиль.

Висновки. Нинішнє правове реформування України буде успішним за умови відродження та використання надбань української правової традиції, яка містить дуже потужну природно-правову парадигму. Серед тих надбань української природно-правової традиції, які становлять цінність для сучасного нашого правового розвитку, мають бути принцип верховенства права, який має свої витоки ще в правовому досвіді ще княжої України, загальнолюдські принципи права, які закріплюють цінності, які традиційно багато віків стверджували та захищали наші пращури, ті форми права, які плекалися віками і витримали перевірку часом тощо. Загалом нам, сучасним українцям, необхідно відродити, успадкувати, розвинути ті правові смисли, які втілюють нашу національну правову ідентичність, особливе і загальнолюдське, використати їх для успішного правового реформування. Перспективними для дослідження аспектами цієї проблеми можуть бути українська правова смислова пам'ять як чинник правового розвитку сучасної України, ціннісний вимір української правової традиції, проблема української правової ідентифікації, шляхи і чинники тощо.

Список використаних джерел:

1. Братасюк В.М. Право як вираження інтелектуальної традиції епохи (на матеріалах романо-германської правової сім'ї) : дис. ... к.ю.н. : 12.00.12. Київ, 2005. 208 с. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10 (irbis-nbuv.gov.ua)
2. Вовк Д. Правова традиція: підходи до розуміння. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. Випуск 23. С. 3–15.
3. Дудченко В.В. Традиції правового розвитку: плюралізм правових вчень : Монографія. Одеса : Юрид. л-ра, 2006. 304 с.
4. Оборотов Ю. Традиції і новації у правовому розвитку : монографія. Одеса : Юрид. л-ра, 2001. С. 61.
5. Лобода Ю.П. Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу). Львів : Світ, 2009. 87 с. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21C
6. Харитонов О.І. Порівняльне право Європи: основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. Одіссей, 2002. 592 с.
7. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції Вид. 3-тє. Київ : Реферат, 2010. 848 с.
8. Ковальський В. Феномен правової ментальності: сутність та закономірності. *Юридична Україна*. 2010. № 4. С. 23–26.
9. Берман Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Москва, 620 с.
10. Винайдення традиції / за заг. ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера; пер. З англ. М. Климчука. 2-ге вид., випр. Київ : Ніка-Центр, 2010. С. 29–34.

11. Glenn H.P. Doin' the Transsystemic: Legal Systems and Legal Traditions. McGill L.J. Vol. 50. 2005. P. 873.
12. Макінтайр Е. Після чесноти: Дослідження з теорії моралі / пер. з англ. Київ : Дух і літера, 2002. С. 3.
13. Чистов К.В. Фольклор, текст, традиція : збірник статей. Москва : ОГИ, 2005. С. 106.
14. Братасюк М.Г., Градова В.Г. Відображення природно-правових ідей в українській філософсько-правовій думці докласичного періоду *Верховенство права: традиція доктрини і потенціал практики. Монографія / За заг. ред. М.Г. Патеї-Братасюк. Київ : видавництво Європейського ун-ту, 2010. С. 117–139.*
15. Братасюк В.М. Правосуб'єктність людини в контексті української правової реальності XIX – поч. XX ст. *Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Серія «право»*. 2013. № 23. Ч. 1. С. 241–246.
16. Захарченко П.П. Історія українського права. Київ, 2019. 420 с.
17. Градова В.Г. Ідея верховенства права в українській правовій традиції : дис. ... к.ю.н. : 12.00.12. Київ, 2013. 251 с. <https://mydisser.com/en/catalog/view/6/825/13423.html>
18. Грушевський М. Історія України-Руси. Грушевський М. Історія України-Руси: в П т. Київ : Наукова думка, 1994. Т. 5: Суспільно-політичний та церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII ст.
19. Лобода Ю.П. Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу). Львів : Світ, 2009. С. 87.
20. Павлусів Н.М. Філософсько-правові погляди західноукраїнських письменників кінця XIX–XX ст. : дис. ... к. філос. н. : 12.00.12. Київ, 2011. 225 с.
21. Попадинець Г.О. Український світоглядно-філософський гуманізм як засада розвитку української правової культури : дис. ... канд. філос. наук : 12.00.12. Київ, 2008. 196 с.
22. Хвойницька Х.М. Легітимація природного права в Україні та європейська юс натуралістична традиція : дис. ... к.ф.н. : 09.00.05 «Історія філософії». Львів, 2013. 199 с.
23. Шевченко О.О., Вовк О.Й., Капелюшний В.П. та ін. Історія українського права / За ред. О.О. Шевченка. Київ : Олан, 2001. 214 с.
24. Павлов С. Методологія наукового пізнання правових традицій України. *Право України*. 2007. № 10. С. 9–12.
25. Нерсесянц В.С. Філософія права. Москва : ИНФРА-Норма, 1998. 647 с.
26. Братасюк М.Г. Антропоцентрична теорія права. 2010. 395 с.
27. Турен А. Повернення дієвця / пер. з фр. О. Гуджен, О. Подемченко, Т. Шваб. Київ : Альтерпрес, 2003. С. 19.
28. Братасюк В.М. Людина-особистість як суб'єкт захисту права. *Науковий вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія «Право»*. 2017. № 47. С. 181–185. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=2
29. Нисбет Р. Прогресс: история идеи / пер. с англ. под ред. Ю. Кузнецова и Гр. Сапова. Москва : ИРИСЭН, Мысль, 2011. С. 475.
30. Эллиот Т.С. Традиция и индивидуальный талант. *Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв. : трактаты, статьи, эссе / сост., общ. ред. и вступ. ст. Г.К. Косикова*. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1987. С. 170.
31. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: онтологія людини. Київ : Абрис, 1995. 336 с.
32. Братасюк М.Г. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 19(1). DOI: <https://doi.org/10.33270/02201901>.

References:

1. Bratasyuk V.M. (2005) Pravo yak vyrazhennya intelektual'noyi tradytsiyi epokhy (na materialakh romano-hermans'koyi pravovoyi simyi): dys. ... k.yu.n.: 12.00.12. Kyiv, 2005. 208 s. [Bratasyuk V.M. Law as an expression of the intellectual tradition of the era (on the materials of the Romano-Germanic legal family): dissertation: Candidate of Law: 12.00.12. Kyiv, 2005. 208 p.]
2. Vovk D. (2012). Pravova tradytsiya: pidkhody do rozumynnya [Vovk D. Legal tradition: approaches to understanding]. Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovyadvuvannya. 2012. Vypusk 23. S. 3–15.
3. Dudchenko V.V. (2006). Tradytsiya pravovoho rozvytku: plyuralizm pravovykh vchen' : [Tradition of legal development: pluralism of legal doctrines]: Monohrafiya. Odesa : Yuryd. l-ra, 2006. 304 s.
4. Oborotov Yu. (2001) Tradytsiyi i novatsiyi u pravovomu rozvytku [Oborotov Yu. Traditions and innovations in legal development]: monohrafiya. Odesa : Yuryd. l-ra, 2001. S. 61.
5. Loboda Yu. P.(2009) Pravova tradytsiya ukraiyins'koho narodu (Fenomen ta ob'yekt zahal'noteoretychnoho dyskursu). [Legal tradition of the Ukrainian people (Phenomenon and object of general theoretical discourse)]. L'viv : Svit, 2009. 87 s.
6. Kharytonova O.I. (2002) Porivnyal'ne pravo Yevropy: osnovy porivnyal'noho pravoznavstva. Yevropeys'ki tradytsiyi [Comparative Law of Europe: Fundamentals of Comparative Jurisprudence. European traditions]: Odissey, 2002. 592 s.
7. Shevchuk S. (2010) Sudovyy zakhyst prav lyudyny: Praktyka Yevropeys'koho Sudu z prav lyudyny u konteksti zakhidnoyi pravovoyi tradytsiyi [Shevchuk S. Judicial protection of human rights: The case law of the European Court of Human Rights in the context of the Western legal tradition Ed. 3rd.] Vyd. 3-tye. K. : Referat, 2010. 848 s.
8. Koval's'kyy V. (2010) Fenomen pravovoyi mental'nosti: sutnist' ta zakonomirnosti [Kowalski V. The phenomenon of legal mentality: essence and patterns. Legal Ukraine]. *Yurydychna Ukrayina*. 2010. № 4. S. 23–26.
9. Berman Dzh. (1998) Zapadnaya traditsiya prava: epokha formirovaniya [Western tradition of law: the era of formation]. M.: INFRA-N- NORMA, 1998, 620 s.
10. (2010) Vynaydennya tradytsiyi [Invention of tradition / for general. ed. E. Hobsbawm and T. Ranger] / za zah. red. E. Hobsbauma ta T. Reyndzhera; per. zanh. M. Klymchuka. 2-he vyd., vypr. K. : Nika-Tsentr, 2010. S. 29–34.
11. Glenn H.P. (2005) Doin' the Transsystemic: Legal Systems and Legal Traditions. McGill L.J. Vol. 50. 2005. P. 873.
12. Makintayr E. (2002) Pisllya chesnoty: Doslidzhennya z teoriyi morali [After virtue: Research on the theory of morality] / per. z anhl. K. : Dukh i litera, 2002. S. 3.

13. Chistov K.V. (2005) Fol'klor, tekst, traditsiya : sb. st. [Chistov K.V. Folklore, text, tradition: collection of works. Art.]. M. : OGI, 2005. S. 106–107.
14. Bratasyuk M.H., Hradova V.H. (2010) Vidobrazhennya pryrodno-pravovykh idey v ukrayins'kiy filosof's'ko-pravoviy dumtsi doklasychnoho period [Reflection of natural and legal ideas in the Ukrainian philosophical and legal thought of the pre-classical period. The rule of law: the tradition of doctrine and the potential of practice. Monograph]. Verkhovenstvo prava: tradytsiya doktryny i potentsial praktyky Monohrafiya / Za zah. red. M.H. Patey-Bratasyuk. Kyiv: vydavnytstvo Yevropeys'koho un-tu, 2010. S. 117–139.
15. Bratasyuk V.M. (2013) Pravosub'yektnist' lyudyny v konteksti ukrayins'koyi pravovoyi real'nosti KHIKH – poch. KHKH st. [The legal personality of man in the context of the Ukrainian legal reality of the XIX – early XX centuries. XX century] *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho un-tu, seriya «pravo»*, № 23. Ch. 1. 2013. S. 241–246.
16. Zakharchenko P.P. (2019) Istoriya ukrayins'koho prava. [History of Ukrainian law]. Kyiv, 2019. 420 s.
17. Hradova V.H. (2013) Ideya verkhovenstva prava v ukrayins'kiy pravoviy tradytsiyi [Gradova V.G. The idea of the rule of law in the Ukrainian legal tradition]: dys. ...k.yu.n. : 12.00.12. Kyiv, 2013. 251 s. URL: <https://mydisser.com/en/catalog/view/6/825/13423.html>
18. Hrushevs'kyy M. (1994) Istoriya Ukrayiny-Rusy. Hrushevs'kyy M. Istoriya Ukrayiny-Rusy [History of Ukraine-Russia. Hrushevsky M. History of Ukraine-Rus: in II T. K.: Scientific Opinion, 1994. Vol. 5: Socio-political and church system and relations in the Ukrainian-Russian lands of the XII–XVIII centuries]: v II T. K.: Naukova dumka, 1994. T. 5: Suspil'no-politychnyy ta tserkovnyy ustriy i vidnosyny v ukrayins'ko-rus'kykh zemlyakh XII–XVIII vikiv.
19. Loboda Yu.P. (2009) Pravova tradytsiya ukrayins'koho narodu (Fenomen ta ob'yeht zahal'noteoretychnoho dyskursu) [Loboda Y.P. Legal tradition of the Ukrainian people (Phenomenon and object of general theoretical discourse)]. L'viv : Svit, 2009. S. 87.
20. Pavlusiv N.M. (2011) Filosof's'ko-pravovi pohlyady zakhidnoukrayins'kykh pys'mennykiv kintsya XIX–XX st. [Philosophical and legal views of Western Ukrainian writers of the late nineteenth and twentieth centuries]: dys. ... k.filos. n. : 12.00.12. Kyiv, 2011. 225 s.
21. Popadynets' H.O. (2008) Ukrayins'kyy svitohlyadno-filosof's'kyy humanizm yak zasada rozvytku ukrayins'koyi pravovoyi kul'tury [Ukrainian worldview and philosophical humanism as a basis for the development of Ukrainian legal culture] : dys. ...kand. filos. nauk : 12.00.12. K., 2008. 196 c.
22. Khvoynets'ka Kh.M. (2013) Lehitymatsiya pryrodnoho prava v Ukrayini ta yevropeys'ka yus naturalistychna tradytsiya. [Khvoynetska H.M. The legitimation of natural law in Ukraine and the European legalist tradition]. Dys. ... k.f.n. : 09.00.05 «Istoriya filosofiyi». L'viv, 2013. 199 s.
23. Shevchenko O.O., Vovk O.Y., Kapelyushnyy V.P. ta in. (2001). Istoriya ukrayins'koho prava [History of Ukrainian law] / Za red. O.O. Shevchenka. Kyiv: Olan, 2001. 214 s.
24. Pavlov S. (2007) Metodolohiya naukovoho piznannya pravovykh tradytsiy Ukrayiny [Methodology of scientific knowledge of legal traditions of Ukraine]. *Pravo Ukrayiny*. 2007. № 10. S. 9–12.
25. Nersesyants V.S. (1998) Filosofiya prava [Philosophy of law]. M.: INFRA-Norma, 1998. 647 s.
26. Pateu Bratasyuk M.H. (2010) Antropotsentrychna teoriya prava. [Anthropocentric theory of law]. Kyiv, 2010. 395 s.
27. Turen A. (2003) Povernennya diyevtsya. [The return of the actor] / per. z fr. O. Hudzhen, O. Polemchenko, T. Shvab. K. : Al'terpres, 2003. S. 19.
28. Bratasyuk V.M. (2017) Lyudyna-osobystist' yak sub'yeht zakhystu prava [Man-personality as a subject of protection of rights]. *Naukovyy visnyk Uzhhorod. nats.un-tu, seriya Pravo*. 2017. № 47. S. 181–185.
29. Nisbet R. (2011) Progress: istoriya idei [Progress: history of the idea] / per. s angl. pod red. Yu. Kuznetsova i Gr. Sapova. M. : IRISEN, Mysl', 2011. S. 475.
30. Elliot T.S. (1987) Traditsiya i individual'nyy talant. Zarubezhnaya estetika i teoriya literatury XIX–XX vv.: traktaty, stat'i, esse [Tradition and individual talent. Foreign aesthetics and theory of literature of the 19th–20th centuries : treatises, articles, essays] / sost., obshch. red. i vstup. st. G.K. Kosikova. M. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1987. S. 170.
31. Nesterenko V.H. (1995) Vstup do filosofiyi: ontolohiya lyudyny [Introduction to philosophy: the ontology of man]. Kyiv: Abrys, 1995. 336 s.
32. Bratasyuk M. (2020) Filosofiya zakhystu prav lyudyny z pozytsiy suchasnoho pravovoho myslennya [Philosophy of human rights protection from the standpoint of modern legal thinking]. *Filosofs'ki ta metodolohichni problemy prava*, № 19(1). DOI: <https://doi.org/10.33270/02201901>.